

Feminizam i novi konzervativizam na Balkanu

Bilten

Feminizam i novi konzervativizam na Balkanu

Izdavač:

Udruženje za medijsku demokraciju i transform!europe

Autori:

Anej Korsika, Ana Vasileva, Eurisa Rukovci, Paula Zore, Arlind Qori, Florin Poenaru, Žana Coneva, Vuk Vuković

Urednik:

Marko Kostanić

Prevoditelji:

Nikola Vukobratović, Lahorka Nikolovski, Mirna Šimat, Ivana Jandrić, Andrea Milat

Design & layout, ilustracija:

mood.works

Zagreb, November 2020.

<https://www.transform-network.net/>

transform! europe EUPF is partially financed through a subsidy from the European Parliament.

Sadržaj

Marko Kostanić - Uvod..... 2

FEMINIZAM

Anej Korsika - Ne znači ne!..... 5

Ana Vasileva - Retradicionalizacija ženskih uloga..... 10

Eurisa Rukovci - Život u strahu: zastrašujuća
statistika nasilja nad ženama na Kosovu..... 15

Paula Zore - Mit o prizivu savjesti..... 19

NOVI KONZERVATIVIZAM

Arlind Qori - Od zemlje “bez religije” do zemlje s
problemom vjerskog fundamentalizma..... 25

Florin Poenaru - Rumunjski “alt-right” i
referendum o braku..... 30

Žana Coneva - Bugarski anti-antifašizam: povratak
u izmišljenu prošlost..... 37

Vuk Vuković - Protiv modernog sveta..... 42

Uvod

Pitanja rodne nejednakosti i političkog konzervativizma na Balkanu su uvijek tretirani drukčije nego na zapadu kontinenta. Te se tendencije često tretiraju kao zadana kulturna obilježja geografskog prostora, otporna na političke promjene barem u određenom stupnju. Tim su starim predrasudama itekako pridonijeli i krvavi ratovi prilikom raspada Jugoslavije. Nema spora da je propašću socijalističkog projekta i rastom nacionalizama došlo do re-tradicionalizacije javnog i društvenog života. Ti su pomaci bili uočljivi već i u poznim godinama socijalizma. No, pojavljivali su se i napredni odgovori na te procese i to u raznolikim oblicima. Sva ta kompleksna politička dinamika sugerira da ono s čime se suočavamo nisu nepromjenjive kulturne “činjenice” već rezultati ideoloških sukoba u kojima i sami sudjelujemo.

U posljednjih šest godina otkad Bilten postoji priličnu smo pažnju posvetili tim sukobima i nastojali u njih intervenirati. Iako se zemlje na Balkanu razlikuju s obzirom na specifične povijesti i institucionalne kontekste, daju se primijetiti slični trendovi. Pritom je ključno napomenuti da nazadni akteri koji te trendove oblikuju priličnu količinu inspiracije crpe od novih aktera na zapadnoj desnici. Organizacije koje nastoje ugroziti tjelesnu autonomiju žena i njihovo pravo na odluke o vlastitoj seksualnosti integrirane su u međunarodne mreže kojima dominiraju konzervativne grupacije i think thankovi sa zapada, u ovom slučaju mahom iz Sjedinjenih Američkih Država. Što se tiče pak revizionističkih pokreta, iako postoji i relevantna lokalna tradicija, ključne interpretacijske i argumentacijske akrobacije preuzimaju se iz međunarodnih rasprava, pogotovo iz Njemačke. Slične se “posudbe” daju primijetiti i kad su u pitanju prava LGBTI osoba. U tom slučaju cvjeta i suradnja klerikalnih organizacija na Balkanu bez obzira na konfesionalne razlike. Uvoz moda sa zapada u svrhu političke “modernizacije” prisutan je i među novim desnim pokretima koji se žele predstaviti suvremenijima od tradicionalne i “dosadne” ekstremne desnice. On se najčešće pojavljuje u različitim oblicima prisvajanja retorike takozvanog “alt-righta”.

Naravno, sve to ne znači da ne postoje i “autentične” nazadne politike na

Balkanu. Kombinaciju tih “autentičnih” i uvoznih politika pokušali smo predstaviti kroz izbor tekstova u proteklih pet godina. U prvom dijelu pažnja je posvećena uže feminističkim pitanjima i problemima s kojima se žene suočavaju. U člancima se obrađuju primjere iz sasvim različitih zemalja poput Slovenije i Kosova. U drugom je dijelu fokus na novim oblicima konzervativizma koji sve izraženije oblikuju političke odnose na Balkanu. I tu su primjeri raznoliki i obuhvaćaju različite zemlje, ali daju se primijetiti zajednički izvori tih pojava kao i univerzalni politički odgovori na izazove koje nam podmeću.

Marko Kostanić
Izvršni urednik
Bilten.org

Feminizam

Anej Korsika

Ne znači ne!

Nedavna skandalozna presuda suda u Kopru po kojoj silovanje nije silovanje ako je počinitelj žrtvu zatekao u snu snažno je uznemirila slovensku javnost. Kao reakcija traži se izmjena krnjeg zakona i sustavna zaštita žrtava rodnog nasilja.

Spisateljica Margaret Atwood, najpoznatija po “Sluškinjinoj priči”, jednom je prilikom upitala prijatelja zašto se muškarci osjećaju ugroženo među ženama. “Strah ih je da će im se žene smijati”, odgovorio je. Potom je upitala i skupinu žena zašto se osjećaju ugroženo među muškarcima. “Strah ih je da će ih ubiti”, glasilo je njihov odgovor.

Ta se dihotomija najdramatičnije manifestira u polju rodnog nasilja, gdje patrijarhalni mačizam, ta najotrovnija inačica muške taštine, divlja nad ženama. Da takva logika može doseći nečuvene dimenzije i unutar pravosudnog sistema, u Sloveniji je dokazao nedavni primjer presude suda u Kopru koji je uznemirio javnost i dao novi, prijeko potreban zamah raspravama i promjenama na tome području.

Koperski slučaj

Optuženi je u ranojutarnjim satima, 11. oktobra 2015. godine, u svome stanu ušao u dječju sobu u kojoj je spavala pripita obiteljska prijateljica. Sa silovanjem žrtve počeo je dok je ona još spavala te je nakon što se probudila nastavio uz prisilu, sve dok sa silovanjem nije završio. Nakon što se probudila, žrtva se počela opirati i počinitelja odgurivati rukama, no on ju je nadvladao, rukom joj prekrivajući usta i držeći ju tjelesnom snagom pod sobom onoliko koliko mu je trebalo da dovrši silovanje.

Senat koparskih viših sudaca je u vezi s tim donio presudu da optuženi nije kriv za kazneno djelo silovanja jer: “Kada počinitelj upotrijebi silu tek nakon

što je već došlo do spolnog odnosa, odnosno zato da spolni odnos dovrši, kao što je to slučaj u dotičnom predmetu, onda se taj čin ne može tumačiti kao kazneno djelo silovanja.” Tako je umjesto za silovanje, muškarac optužen za blaže kazneno djelo prinude te je kažnjen jednogodišnjom zatvorskom kaznom.

Dobro ste pročitali: zato što je žrtva na početku silovanja još spavala te mu se počela opirati “tek” kada je djelo već bilo u tijeku, a zbog čega je počinitelj silu upotrijebio “tek” tada, po mišljenju koparskih sudaca o silovanju se ustvari nije ni radilo. Doslovno tumačenje kaznenog zakonodavstva omogućava takvu presudu jer je u slovenskom zakonodavstvu silovanje definirano kao djelo u kojem počinitelj žrtvu prisiljava na spolni odnos na jedan od dva načina. Tako da priprijeti neposrednim napadom na njen život ili tijelo, ili pak pod prijetnjom da će o njoj ili njenim bližnjima otkriti nešto čime će okaljati njenu ili njihovu čast ili ugled, odnosno da će njoj ili njenim bližnjima nanijeti veliku materijalnu štetu.

Inicijativa za promjenu zakona

Ukratko, nema riječi o tome da se o radi o silovanju ni u slučaju da žrtva prilikom početka čina još spava. A što u slučaju kada je žrtva u komi ili je njena invalidnost onemogućuje da pruža otpor ili ju počinitelj omami pa mu se ni ne može opirati? Barem se možemo nadati da dotični koparski suci o tim pitanjima nikada neće moći presuđivati. Dakako, uz trunčicu humanosti i drugačija presuda bi bila moguća – naime, kao što su i upozorili iz Instituta 8. mart, koji je nakon razotkrivanja ovoga slučaja odmah pokrenuo peticiju za promjenu kaznenog zakona, Slovenija je između ostalog ratificirala i Konvenciju Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. U njoj posve jasno stoji da pristanak na spolni čin mora biti dan “dobrovoljno kao rezultat slobodne volje osobe, procijenjene u kontekstu okolnosti”. Iz 8. marta su s ranije spomenutom peticijom, koja je u tek nekoliko dana prikupila više od 5.000 potpisa, zahtijevali dvije stvari.

Kao prvo, da slovenske sudske vlasti od članova i članica Višeg suda u Kopru zahtijevaju odgovornost za presudu koja ukazuje na visok stupanj tolerancije

toga suda prema kažnjivim djelima silovanja i nasilja, a što se može iščitati i iz gore citiranog obrazloženja presude. Drugi, još važniji zahtjev tiče se poziva Instituta na promjenu Kaznenog zakona i uvođenje modela “ne znači ne” odnosno “da znači da”, čime upotreba sile, koja se dokazuje razmatranjem pruženog otpora, više ne bi mogla biti indikator silovanja. Nakon toga je uslijedila i reakcija stranke Ljevica koja je prema vladi uputila inicijativu za izmjenu više odredbi kaznenog zakona.

U obrazloženju inicijative između ostaloga navode zabrinjavajuće podatke koji govore da svaki četvrti Europljanin misli kako je spolni odnos bez pristanka opravdan ako je žrtva pijana, ako nosi izazovnu odjeću, ako se aktivno ne opire odnosno ako ne kaže “ne” dovoljno jasno. Svaki peti pak vjeruje da žene često izmišljaju ili pretjeruju kada prijavljuju zlostavljanje ili silovanje.

Istovremeno, međunarodna istraživanja govore da u Europskoj uniji svaka dvadeseta žena starija od 15 godina doživi silovanje, odnosno da je silovanje doživjelo oko 9 milijuna žena.

Neučinkovit sustav

Kako navode, struka u Sloveniji već više godina upozorava na neučinkovito sprječavanje, otkrivanje i progon počinitelja takvih kaznenih djela. Struka naime također upozorava da je jedan od najtvrdokornijih mitova i taj da su počinitelji stranci koji žrtve napadaju na ulici, iako statistika jasno pokazuje da se najčešće radi o žrtvi dobro poznatim osobama, i to prije svega članovima obitelji. Posljedično, žrtve takve situacije niti ne prijavljuju službenim organima jer je naime prisutan strah od ponovne viktimizacije te dugotrajnih policijskih i sudskih postupaka.

Isto tako, u javnosti se još uvijek često javljaju komentari koji poručuju da se pritom radi o osvetoljubivoj ženskoj naravi te kivnosti prema bivšim ili sadašnjim partnerima. U stvarnosti je upravo žrtvin strah od osvete počinitelja jedan od glavnih razloga zbog kojeg se žene tako rijetko odluče na prijavu. Ljevica zbog toga poziva vladu da modernizira zakonodavstvo tako što će svaki odnos bez pristanka proglasiti silovanjem. Recimo, u Europi su takvi propi-

si na snazi u Velikoj Britaniji, Belgiji, Cipru, Njemačkoj, Islandu, Luksemburgu i Švedskoj.

Uz već navedene prijedloge, inicijativom vladu također pozivaju i na sljedeće promjene. Redefiniciju spolnog zlostavljanja onemoćalih osoba jer se naime u sadašnjem uređenju onemoćalost čak tretira kao olakšavajuća okolnost. Na dokidanje roka zastare prilikom zlostavljanja osoba mlađih od 15 godina. Na holistički pristup i osiguravanje prikladnog tretmana te zaštite žrtava kaznenih djela rodnog nasilja koji će žrtve poticati, umjesto odvrćati da zločin prijave. Na usvajanje rješenja koja će spriječiti ponovnu viktimizaciju žrtava te uspostavljanje učinkovitog sustava preventive i informiranja koji će pomoći u dokidanju društvene prihvatljivost kaznenih djela te vrste. U Ljevici predlažu i uspostavu evidencije femicida, tj. ubojstava žena koje počine supružnici i partneri, a što je često krajnji rezultat rodnoga nasilja nad ženama. Takvu evidenciju u Sloveniji ne vodimo, iako je prijeko potrebna.

Politička odgovornost

Tragično je da je sve navedeno još uvijek društvena norma, da je slovensko društvo još uvijek visoko tolerantno prema raznim vrstama nasilja nad ženama. I tu je najveći dio krivice na strani političkog vrha koji svakodnevno šalje signale o tome što je dozvoljeno, a što ne. Recimo, ovih je dana svoj epilog doživio i slučaj protiv dvostrukog predsjednika vlade Janeza Janše. On će morati platiti 6.000 eura zbog uvredljivog tvita u kojem je novinarke RTV Slovenije nazvao “istrošenim prostitutkama”.

Politička inkontinencija te vrste, koja se uvijek iznova očituje kroz “propuštanje” takvih i sličnih primitivnih tvitova, velikom dijelu društva šalje signal o tome što si sve najmoćniji dijelovi društva mogu priuštiti, postavljajući pitanje zašto i svi ostali to ne bi smjeli činiti. Ovakvih je izjava posljednjih godina sve više, a njihova se primitivnost neprestano intenzivira te kao takve predstavljaju jedno od opravdanja za nekažnjeno izjvljavanje i šovinističke ispade. Zbog toga ne iznenađuje da su u SDS-u inicijativu Ljevice proglasili običnim populizmom. A s obzirom na to tko je izabran u SAD-u i nedavno u Brazilu, SDS se ne mora bojati da će u svom stavu ostati usamljen, već prije

suprotno – čini se da je repatrijarhalizacija svjetski trend koji samo jača.

Zbog toga je s jedne strane itekako važno da se žrtvama rodnog nasilja, te ili druge vrste, da sva društvena podrška i snaga da o zlostavljanju koje su proživjele mogu progovoriti te da počinitelji za to odgovaraju. S druge će strane do istinskih promjena moći doći tek s promjenom naglaska rasprave jer rodno nasilje ne postoji bez počinitelja rodnog nasilja. U usporedbi s brojnim drugim kaznenim djelima, naročito je indikativno da u ovim slučajevima primarno govorimo o žrtvama rodnog zlostavljanja i nasilja, a ne o počiniteljima. Zamislite da raspravljamo o žrtvi prometne nesreće umjesto njenom počinitelju, kada god je to moguće od žrtve zahtijevamo da nam pojasni sve okolnosti, kada bi žrtvu na svakom koraku osporavali te bivali skeptični prema njoj. Kada uopće ne bismo pričali o ubojici, već isključivo o njegovim žrtvama. Takav konceptualni obrat lijepo sažima krilatice: “Nemojmo naše kćeri učiti kako da ne budu silovane, već naše sinove kako da ne siluju.”

Sa slovenskog prevela **Ivana Jandrić**

Anej Korsika slovenski je slobodni pisac, diplomirani politolog, a sada završava i studij filozofije. Bio je urednik studentskih novina Tribuna, član marksističkog think-tanka Delavsko-punkerska univerza (DPU) i suosnivač Inicijative za demokratski socijalizam, stranke u parlamentarnoj koaliciji Ujedinjene ljevice. Aktivan je u Ligi balkanske ljevice i Institutu Osmi mart.

Ana Vasileva

Retradicionalizacija ženskih uloga

Sustavna retradicionalizacija ženskih uloga u Makedoniji započela je s dolaskom na vlast konzervativne vlade još 2006. godine. Ono što je počelo naizgled benigno – propagandnim plakatima – rezultiralo je izrazito restriktivnim zakonom o pobačaju i sve snažnijim pritiskom na povratak patrijarhalnim viđenjima uloge žene.

Makedonija posljednjih godina bilježi suptilnu, no sveobuhvatnu eroziju ženskih prava. Vlada uporno ustraje na metafori majke patnice (metafora koja se često rabi za samu zemlju) čiji duboko mizogini sentimentali upravo zbog svoje široke raspostranjenosti i ukorijenjenosti u društvu uglavnom prolaze neprimijećeni. Nakon početnog zadovoljstva koje je 2006. godine proizvelo uvođenje rodni kvota i uvođenje Zakona o jednakim mogućnostima za žene i muškarce, što je u kombinaciji s poviješću jednakog tretmana iz prethodnog sistema dovelo do još viših postotaka zastupljenosti žena u određenim područjima naspram prosjeka EU, stvari su, uz izostanak javnog otpora, ipak krenule u suprotnom smjeru.

Prva naznaka da se stvari okreću na štetu ravnopravnosti žena bili su plakati i pamfleti protiv pobačaja. Stvorivši se “niotkuda”, jer nitko naime nije preuzeo odgovornost za njihovo rasparčavanje, tijekom 2006.–2007. godina postajali su sve vidljiviji u javnom prostoru. Plakati su ilustrirali eksplicitne prikaze fetusa u maternici, kao i onih abortiranih, nastojeći time proizvesti i/ili pojačati osjećaj krivnje u žena suočenih s pobačajem.

Osuda i nekoliko gerilskih akcija koje su organizirali NVO-i i neformalne grupe usmjerene neutraliziranju negativnog utjecaja pro-life kampanje nisu uspjeli iskorijeniti propagandu koja je počela poprimati sve raznovrsnije oblike, pa je tako primjerice lansiran i internetski portal “Abortus ne!” Dodatni zamah pro-life kampanjama dala je i vladina kampanja za podizanje svijesti o štetnim posljedicama pobačaja. Tada nismo mogli znati da će upravo posljedice ovih materijala po javnu percepciju u ljeto 2013. godine poslužiti kao uvod dodatnim ograničenjima zakona o pobačaju.

Kampanje za povećanje nataliteta

Istovremeno, vlada je 2008. godine započela još jednu kampanju čiji je cilj bio povećanje stope nataliteta a koja se sastojala od programa povećane financijske potpore vlade za treće i četvrto dijete u obitelji – mjera koju se planiralo ponuditi samo u onim regijama s manjom stopom nataliteta za koje se “slučajno” ispostavilo da su regije nastanjene uglavnom etničkim Makedoncima. Ustavni je sud ovako propisanu mjeru odbacio te se ona potom počela jednako primjenjivati na cijelu zemlju.

Televizijske reklame ove kampanje, koja traje do danas, snažno se oslanjaju na tradicionalne patrijarhalne muške i ženske uloge. U glavnim ulogama tako je mladi nezaposleni par gdje žena uvjerava naizgled nezainteresiranog muškarca da zadrži dijete jer će: “biti dječak i imati tvoje oči”, i još znakovitije, stariji muškarci, “alfa mužjaci”, što uz pozadinske snimke koje ih predstavljaju kao imućnu gospodu samouvjereni iznose priče svojih života, autoritativno tvrdeći da je “obitelj najveće blago”. Jedna od reklama ide toliko daleko da u bolnici čestita ocu na “ubojstvu zdravog djeteta”.

Ta je reklama zbog žestokih reakcija civilnog društva i javnosti cenzurirana i sada se u cjelovitoj verziji emitira samo noću. Kampanju je osnažilo i emitiranje TV emisije “Vrijeme je za bebu”, na javno financiranoj televiziji, gdje se često predstavljaju prerano ostarjeli muškarci i žene niže klase, na rubu socijalne depriviranosti, koji tvrde da je mnogo djece uvijek dobra ideja i da možda nemaju poslove, ali su sretni sa svojom djecom. No, zapravo većina njih pribjegava trećem i četvrtom djetetu samo kako bi se kvalificirala za financijsku potporu, jer rijetko dolaze do drugih sredstava preživljavanja.

Takav protuženski diskurs tradicionalno uživa veliku potporu Makedonske pravoslavne crkve. Tako je, dajući izjavu za državnu televiziju prigodom uskršnjih blagdana, mitropolit Petar iz Bitolske eparhije ponovio stav o pobačaju kao apsolutno neprihvatljivom za Crkvu te okrivio žene za visoku stopu razvoda, i usto dodao da su žene te koje mogu ili spasiti ili uništiti zemlju, osnaživši izjavu mizoginim citatom svetoga Pavla iz Biblije. Žestoka javna reakcija feminističkih i organizacija za ženska prava potaknula je mitropolita na objašnjenje u kojemu je, naravno, dodatno razjasnio tradicionalnu ulogu

žene kao roditeljice i kućanice koja mora biti podčinjena muškarcu, a opet nekako, paradoksalno, ima čak i veća prava od njega.

Posramljivanje žena kao instrument patrijarhalizacije

Usporedo sa svim ovim kršenjima prava događa se dosljedno treniranje “tradicionalne ženske poslušnosti” portretirane i eksplicitno ohrabrivane u svim sferama javnog života. Počevši od ženskih političarki vladajuće stranke koje su izrazile “pokornost” premijeru, naglašavanja važnosti postavljanja “obitelji na prvo mjesto” ili pak oblikovanje ideje zaposlene žene kao one koja mora “uravnotežiti karijeru i obitelj” što su pitanja koja redovno dobijaju istaknute poslovne žene. No, jednako tako moglo bi se reći kako se repatrijarhalizacija ženskih uloga vrši i sustavnim ignoriranjem situacije tekstilnih radnica koje su glavne hraniteljice obitelji u nekim od istočnih krajeva zemlje, a koje rade u izrazito lošim uvjetima za plaću manju od minimalne i u pravilu su podvrgnute zlostavljanju i uznemiravanju.

Mediji također igraju važnu ulogu u širenju seksističkih i neemancipatornih praksi objektivizacije žena. U međusobnoj utrci za klikovima i prodaji oglasnog prostora, redovno pribjegavaju otvorenom seksizmu i besramnoj objektivizaciji i eksploataciji ženskog tijela. Nabijanje osjećaja krivnje ženama radi njihove seksualnosti (tzv. slut shaming) u medijima poprima radikalne oblike. Posramljivanje žena događa se naglašavanjem nepoželjnosti seksualnih ponašanja žena, pogotovo onih koja odstupaju od tradicionalnih rodni uloga. Žene se tako posramljuju kada se oblače seksualno provokativno, kada zahtijevaju olakšavanje pristupa kontracepcijskim sredstvima ili kada stupaju u predbračne i neobvezujuće seksualne odnose. Seksualno posramljivanje žena događa se i žrtvama silovanja i drugih oblika spolnog nasilja.

Ono je pogotovo izraženo na društvenim mrežama, tako najpopularniji hashtagovi na Twitteru često ismijavaju ili osuđuju “ekscisivnu” žensku seksualnost ili promiskuitet – drolja je jedna od najčešćih trending tema, dok novinski članci često raspravljaju o “nemoralu” nove generacije mladih djevojaka koje nude seksualne usluge u zamjenu za običan pametni telefon, večeru u restoranu ili nekoliko pića. Tako se umjesto pristupanja ovoj temi s ciljem

da se riješe situacije najekstremnije socijalne i ekonomske ugroženosti žena radi kojih one stupaju u riskantne spolne odnose, žene dodatno posramljuje i vrijednosno degradira.

Opisane prakse koje promoviraju tradicionalnu, patrijarhalnu ideju “ženske uloge” u konačnici je 2013. godine kulminiralo novim ograničenjima ženskih prava u okviru Zakona o pobačaju koji je donesen usred ljetnih praznika i po hitnom postupku, bez adekvatne javne rasprave, kako bi se reakcija javnosti maksimalno oslabila. Ograničenja se sastoje od obaveznog pisanog zahtjeva za pobačajem, savjetovanja o mogućim prednostima očuvanja trudnoće i razdoblja čekanja od tri radna dana prije same intervencije. Među posljedicama ovih mjera moglo bi se naći odgađanje postupka, koje bi moglo dovesti do isteka zakonskog roka od 10 tjedana gestacije. Otežavanje dostupnosti pobačaja znači i dodatni teret socijalno i ekonomski najugroženijim ženama, osobito onima koje ne žive u nekoliko gradova gdje klinički centri nude prekid trudnoće, jer su izložene dodatnim troškovima putovanja.

Fronte otpora

Zakonom je također bilo utvrđeno da partner trudnice mora biti obaviješten o prekidu trudnoće. Toj su se odredbi snažno suprotstavili javnost i civilni sektor te je u konačnici povučena. Nevladine i neformalne organizacije koje se bave ženskim pravima, okupljene u jedinstvenu građansku frontu Matku, platformu za slobodan pristup sigurnom pobačaju koja organizira događanja i objavljuje novine i filmove da bi podigla svijest o posljedicama zakona, nažalost, nisu uspjele spriječiti da se zakon usvoji. Još gore, pravilnici o hitnim postupcima i netipičnim slučajevima još nisu doneseni, što ugrožava živote žena koje trebaju hitan postupak zbog unutar maternične smrti ili anomalije ploda. Jedini usvojeni pravilnici su oni koji se tiču savjetodavnih sastanaka kojima se određuje da prije abortusa, žena mora slušati otkucaje fetusova srca i obaviti obavezno ultrazvučno snimanje.

Mnoga kršenja temeljnih ljudskih prava žena, izazvavši postupnu, ali sve veću artikulaciju gnjeva, napokon su rezultirala uspostavom Platforme za rodnu ravnopravnost u prosincu 2014., koja je ujedinila nevladine i neformalne

feminističke i ljevičarske organizacije. Platforma za rodnu ravnopravnost već je uspjela osujetiti pokušaj Fonda za zdravstveno osiguranje da plaćanje porodiljnog dopusta prebaci na poslodavce (novac koji Fond kasnije namjerava nadoknaditi). Ovo nipošto ne znači kraj borbe, a izgledi svakako nisu sjajni. Međutim, nedavni studentski prosvjedi i socijalni nemiri u Makedoniji daju nadu da će, ako do njih dođe, dugo očekivane promjene konačno uzeti u obzir specifični položaj žena u društvu i na tržištu rada.

S engleskog prevela **Mirna Šimat**

Ana Vasileva je aktivistica za ženska prava i članica feminističkog kolektiva Fight Like a Woman, koja živi i radi u Skoplju.

Život u strahu: zastrašujuća statistika nasilja nad ženama na Kosovu

Kosovsku javnost svako malo šokiraju slučajevi brutalnog nasilja nad ženama koje čine njihovi partneri. Iako se u reakcijama još uvijek traži primarno brza reakcija policije, očito je kako su žene prve žrtve dublje krize u zemlji.

Prema popisu koji je u augustu napravio portal Kallxo.com, samo u prvih osam mjeseci ove godine, registrirano je preko 750 slučajeva obiteljskog nasilja nad ženama. Krajem prošlog mjeseca, stanovništvo Prištine zahvatila je prava panika nakon što se proširila priča o čovjeku koji na ulici ničim izazvan fizički napada žene. Riječ je bila o mlađem muškarcu koji je na prvi pogled izgledao normalno, bio obučen u skuplju odjeću i ničim nije ostavljao dojam opasnosti. Međutim, njegovi napadi bili su brutalni, a neke je žene udarao sve dok se nisu onesvijestile. Slučaj do danas nije sasvim razjašnjen. Neki komentatori su tvrdili da se radi o psihičkom bolesniku, drugi da se radi o patološkom ženomrscu, no nikome nije sasvim jasno kako se tako nešto moglo dogoditi.

Pogotovo zato što su se napadi dogodili na jednoj od najprometnijih ulica glavnog grada usred bijela dana i izgledali su kao da je riječ o scenama iz kriminalističke serije. Vijest o tome što se događa prva je objavila jedna televizijska novinarka, a kasnije se sve proširilo preko društvenih mreža, puno prije nego što je itko od nadležnih na bilo koji način reagirao. Jedna žrtva dobrovoljno se javila da bi svjedočila o napadu na televiziji. Njezina izjava dodatno je ojačala strah i bijes. Naime, za vrijeme napada nitko od prolaznika nije joj se udostojio pomoći. Slične su priče kasnije podijelile i druge žrtve, a svima je zajedničko da nikakve reakcije sugrađana tijekom napada nije bilo.

Postoji više načina na koji se takve stvari mogu "objasniti". No je li riječ o tzv. efektu prolaznika ili o potpunoj društvenoj neodgovornosti stanovnika

Prištine potpuno je svejedno, jer je jasno da biti žena u Prištini znači živjeti u strahu i znati da se sugrađani neće udostojiti reagirati čak ni na ovako brutalne napade. Događaji u Prištini daju vrlo ružnu sliku, prema kojoj je društvo potpuno svejedno što se ženama događa na ulici. Ako društvo ovako reagira na spontane napade u centru grada, treba li ikoga čuditi što se ignoriraju bezbrojni slučajevi nasilja u obitelji? Nedostatak reakcija ujedno objašnjava zašto ženama zlostavljanima u obitelji često ne pomaže ni rodbina, ni prijatelji, a najmanje institucije. A sve to često dovodi i do ubojstava.

Zaštita na papiru

Ranije ove godine, na Kosovu se javio novi oblik prosvjeda, inspiriran hollywoodskim filmom *Tri plakata izvan grada* (*Three Billboards Outside of Ebbing, Missouri*). Naime, u njemu glavna junakinja unajmljivanjem džambo plakata radi pritisak na policiju da riješi slučaj ubojstva njezine kćeri. Sličnu je stvar napravila grupa mladih feministica pod nazivom *HaveIt* koja je iznajmila tri plakata u blizini policijske postaje na kojima, između ostalog, piše “Koliko još propuštenih poziva?” Time se policija proziva zbog nereagiranja na pozive žena upomoć. Naime, postoje brojni zabilježeni slučajevi kada su žene uporno upozoravale policiju na zlostavljanje u obitelji, no policija nije shvatila žrtve ozbiljno, pa nije reagirala na vrijeme i zaštitila ih.

Na drugim plakatima su napisana imena Diane Kastrati i Zejnepe Bytyqi, žrtva dva najpoznatija slučaja femicida zadnjih godina. No općenito, osim pritiska na policiju, plakati su htjeli izazvati i javnu debatu o ozbiljnom problemu. Civilno društvo ovdje nije pasivno. Nakon svakog ubojstva i mnogih drugih slučajeva nasilja ženske organizacije i aktivistkinje organiziraju se u inicijative koje traži pravdu za žrtve i prozivaju policiju i pravosudni sustav zbog neodgovornosti. Kosovo inače na papiru ima zakone koji snažno štite žene i strogo kažnjavaju obiteljsko nasilje. U njima je precizno navedeno na koje se sve način štiti žrtva i koje sve korake moraju poduzeti institucije u slučaju nasilja nad ženama.

Ova se pitanja eksplicitno spominju u posebnom Zakonu za zaštitu od obiteljskog nasilja. Prema njemu, svaka sumnja u obiteljsko nasilje je povod za

hitnu reakciju policije, a regionalni policijski šef može bez većih problema naložiti obaveznu zaštitu žrtve od osumnjičenog nasilnika. Obaveze policijskog reagiranja ne odnose se samo na već počinjeni fizički napad, već i na prijetnju. U slučaju da zlostavljač dobije zabranu prilaska žrtvi prekršaj te zabrane nosi kaznu od dvjesto do dvije tisuće eura ili kaznu zatvora od šest mjeseci. No ni jedno od tih zakonskih rješenja dosad nije zaustavilo eskalaciju nasilja nad ženama na Kosovu.

Dublji uzroci

Posljednji slučaj koji je izazvao šok bio je onaj ubojstva četrdesetogodišnje Valbone Marku Ndrecaj i njezine devetogodišnje kćeri Klare, koje je ubio njihov suprug i otac Pjeter Ndrecaj u kolovozu ove godine. Činjenica da je jedna od žrtava dijete posebno je utjecala na raspoloženje javnosti. Dvije žrtve pridružile su se dugom popisu od preko stotinu žena ubijenih od kraja rata od strane članova njihovih obitelji. One koje svakodnevno trpe fizičko i emocionalno zlostavljanje broje se u tisućama. Osobito je zabrinjavajuće to što žrtve često doživljavaju i drugo zlostavljanje, čak i kada prijave svoje zlostavljače. Odnos policijsko-pravosudnog sustava, ali i šire zajednice i obitelji često je izrazito ponižavajuć i prebacuje odgovornost za događaje na žrtvu.

Iako su posebno brutalni slučajevi povod za žustre kampanje, količina nasilja nad ženama ima i drugu posljednicu: svakodnevna premlaćivanja, silovanja i zlostavljanja stvaraju neku vrstu “bijelog šuma”, odnosno pozadine na koju se svi navikavaju i normaliziraju je. Stvar dodatno pogoršava stalna politička napetost vezana uz odnose sa susjednim zemljama, prijedloge “razmjene teritorija”, vizne liberalizacije itd... Iako su stvari na prvi pogled nepovezane, one daju izgovor političarima da ne poduzimaju ništa dok se bave “važnijim stvarima”. Osim toga, važno je i pitanje odakle toliko nasilja u ovoj zemlji. Politička i ekonomska situacija sasvim sigurno ima neke veze s tim.

Da bi se barem donekle sanirao ovaj ozbiljan problem koji ugrožava ženske živote očito neće biti potrebna samo politička volja i brze reakcije represivnog aparata, već i temeljita obnova zdravstvenog i sustava socijalne skrbi.

Eurisa Rukovci završila je studij na Sveučilištu u Prištini - Odsjek za psihologiju, a kasnije je postala izvršna direktorica NVO Social Lab. Eurisa od 2015. godine piše kao kolumnistica s Kosova za regionalne medije, dok istovremeno radi kao prevoditeljica knjiga.

Paula Zore

Mit o prizivu savjesti

Kako je moguće da rezultat moralnog ponašanja i civilizacijske vrednote, kako se ovih dana u medijima naziva tzv. priziv savjesti, bude izvođenje operativnog zahvata bez anestezije, i ako to jest rezultat vrhunskog etičkog postupanja, nije li onda trenutak da ga preispitamo?

Izvođenje operativnog zahvata na unutarnjem organu bez anestezije, zvuči kao scena iz horor filma, ipak čini se da je to uobičajena pojava u hrvatskim bolnicama, barem na ginekološkim odjelima. Prije nekoliko mjeseci razlog za to su, kako smo doznali kroz kampanju Prekinimo šutnju, bila “pravila struke”, a ovaj put je tzv. priziv savjesti. Oba puta se ženama (a i javnosti) pokušava normalizirati ove postupke i objasniti da se radi o kompleksnim pojmovima i stručnim znanjima koje ne može svatko razumjeti, i da je potrebno da bespogovorno vjerovati svim odlukama medicinskog osoblja pa tako i odluci oko uskrate skrbi zbog osobnih stavova.

Uvjerenje o nedodirljivosti tzv. priziva savjesti nedavno je ipak poljuljano, kroz mistifikaciju se uspjela probiti ideja da je to tema o kojoj možemo i moramo razgovarati, za to je bilo potrebno da se javnost suoči s pričom o ženi kojoj je pobačaj rađen “na živo” jer je anesteziolog odbio raditi svoj posao. Bilo je potrebno da netko proživi takvo nasilje, da bismo se kao javnost ohrabрили preispitati mit, prije svega, o liječnicima koji moraju imati pravo na iskazivanje svojih stavova kroz uskraćivanje skrbi i da je to pravo u svakoj prilici važnije od svega drugog, pa i patnje ili prava pacijenta.

Etičan čin ili zloupotreba moći?

Kako procijeniti moralnost nečijeg postupanja? Je li neki čin uvijek etičan, ili je važno u obzir uzeti kontekst i posljedice djelovanja? Oni koji brane tzv. priziv savjesti u medicini koriste argumente koji namjerno čitavu priču

postavljaju izvan konteksta, koristeći sintagme “civilizacijska stečevina” i sl., namjerno se ne dotičući pitanja kada i gdje se u medicini ova praksa pojavljuje i zašto te kakve posljedice ostavlja za pacijente.

Tzv. priziv savjesti u medicini vezan je prije svega za područje ginekologije, najčešće za postupak pobačaja, ali ne isključivo. Dio medicinskog osoblja priziva se i kod nekih dijagnostičkih postupaka (npr.amniocenteza) te kod postupaka vezanih za medicinski potpomognutu oplodnju, a vidjeli smo da se tzv. prizivom koriste i ljekarnici/ice kod izdavanja kontracepcije. Povijesno, s druge strane, kako stoji u UN-ovoj deklaraciji iz 2012. godine “Priziv savjesti u vojnoj službi” vezan je uz otpor obaveznoj vojnoj službi i prvi prigovarači se pojavljuju za vrijeme 1.svjetskog rata. U medicini, prisutan je posljednjih četrdesetak godina.

Je li moguća usporedba priziva savjesti u medicini i u vojsci? Austrijski ginekolog Christian Fiala i kanadska aktivistica Joyce Arthur u tekstu “There is no defense for ‘Conscientious objection’ in Reproductive Health Care” smatraju da je općenito pogrešno koristiti termin priziv savjesti u medicini, te da je potrebno koristiti termin uskraćivanje skrbi. Razlog je to što priziv savjesti u vojsci postoji kod vojne obaveze, dakle, kada postoji prisila, dok je liječništvo profesija i izbor. Također, navodi se dalje u tekstu, posljedica priziva savjesti u medicini za medicinsko osoblje najčešće nema, posljedice trpe pacijenti, a kada govorimo o prizivu savjesti u vojsci, situacija je obrnuta, posljedice će trpjeti onaj tko se priziva.

Zbog toga što se bazira na osobnim te neznanstvenim i medicinski neproverenim uvjerenjima koja su neprikladna i štetna za pacijente, navode autori, tzv. priziv savjesti u medicini smatra se neetičnim i neprofesionalnim činom, te povredom medicinske etike i pravom pacijenata. Istodobno privilegirajući savjest liječnika u odnosu na savjest pacijenata ova praksa pokazuje i ojačava odnose moći u zdravstvu na način koji dovodi u pitanje temelje medicinske etike i prava na zdravstvenu skrb.

Je li moguće imati sustav u kojem postoji priziv savjesti, a koji poštuje prava pacijenata?

Prema općim odredbama Zakona o pravima pacijenata Članak 3. zaštita prava pacijenata temelji se na načelima humanosti i dostupnosti. Dostupnost pobačaja u Hrvatskoj otežana je upravo zbog tzv. priziva savjesti zbog kojeg se u čak 5 bolnica pobačaji ne izvode. Praksa kod ovakvih situacija jest da se ova medicinska usluga autsorsa tj. da se dovede liječnik izvana koji će izvoditi pobačaje i kojeg je potrebno dodatno platiti. Što se zapravo ovdje plaća? Privilegija medicinskog osoblja, koje uz to što odbija raditi svoj posao te krši prava pacijenata, uzrokuje još dodatne troškove sustavu u kojem se istodobno provode mjere štednje zbog nagomilanih dugova (istovremeno cijena pobačaja raste iz godine u godinu). Iz ovoga je posve jasno da je odbijanje obavljanja pobačaja neetičan i neprofesionalan postupak na više razina, dok su liječnici koji obavljaju pobačaje zapravo oni koji postupaju profesionalno i etično, stavljajući potrebe i prava pacijenata prije vlastitih privilegija.

Postavlja se pitanje i u čijem je interesu da postoji mogućnost tzv. priziva savjesti u javnom zdravstvu. U interesu sustava zasigurno nije jer povećava troškove, nije u interesu pacijenta jer direktno krši prava pacijenata, a nije ni u interesu medicinskog osoblja koje profesionalno obavlja svoj posao, pa biva stigmatizirano zbog obavljanja pobačaja i dodatno opterećeno zbog onih koji ne rade svoj posao. Nameće se zaključak da je riječ o zloupotrebi moći privilegirane manjine koja koristi svoj položaj za napad na pravo na izbor. To zdravstveni sustav pretvara u poprište ideoloških borbi, vješto zamaskiranih u tzv. pravo na priziv savjesti kojim se preko leđa žena vodi borba za zabranu pobačaja, ali i protiv ideje javnog zdravstva kroz tretiranje pobačaja kao usluge koja se može dodatno naplaćivati te koju se može odbiti obaviti.

Kroz podršku tzv. prizivu savjesti razara se sustav iznutra jer se na prvo mjesto stavlja pravo medicinskog osoblja, te se time udara na temelje ideje javnog zdravstva kojem je u središtu pacijent, dovode se u pitanje prava pacijenata, a otvara se prostor za zloupotrebe i manipulacije od strane dijela medicinskog osoblja, te se kroz naplaćivanje i autsorsanje usluge pobačaja jača se ideja plaćanja za zdravstvene usluge. U tom smislu borba za pravo na dostupan, siguran i legalan pobačaj u javnom zdravstvu koje nema bez zabrane "priziva

savjesti” istodobno je i borba za javno zdravstvo koje će u središtu imati skrb za pacijente i poštovanje prava pacijenata.

Koje su posljedice tzv. priziva savjesti i kako funkcioniraju sustavi u kojima priziva nema?

Kao što smo vidjeli iz slučaja iz dubrovačke bolnice posljedice tzv. priziva savjesti su izlaganje pacijenata patnji i mogućim posljedicama za zdravlje. Da posljedice mogu biti i teže i ugroziti, ne samo zdravlje nego i život žene, pokazuje slučaj iz Italije iz 2015. godine. Italija kao i Hrvatska ima legaliziran pobačaj, ali i veliki broj liječnika s tzv. prizivom savjesti. Preko 70% liječnika na državnoj razini su “prizivači”, a na jugu Italije taj broj je veći, npr. na Siciliji broji 87% liječnika. Valentina Milluzzo, 2015. je primljena u bolnici na Siciliji zbog spontanog pobačaja u 19 tjednu trudnoće, unatoč riziku od sepse zbog smrti jednog od fetusa, liječnik je odbio izvesti zahvat jer je srce drugog kucalo. Poslije 12 sati agonije Valentina je umrla zbog sepse koja je prouzročila otkazivanje organa.

Savita je umrla iz istog razloga 2012.-te u Irskoj, Mrs. B 2004.-te u Novom Zelandu i Edyta u 2004.-te Poljskoj. Ovo su smrtni slučajevi za koje znamo, daleko je veći broj dokumentiranih slučajeva u kojima su žene zbog tzv. priziva savjesti pretrpjele posljedice za svoje emocionalno i fizičko zdravlje ili bile izvrgnute nepotrebnim zahvatima. S druge strane imamo i zdravstvene sustave u kojima je ova praksa stavljena izvan zakona, to su primjeri Švedske, Finske i Islanda. Fiala i Artur to povezuju sa visokom razinom rodne ravnopravnosti u tim zemljama i imenuju tzv. prigovor savjesti seksističkom praksom. Takva društva kroz obrazovne sustave govore o pravu na izbor te sugeriraju medicinskom osoblju koje bi moglo imati drugačiji stav, izbor neke druge specijalizacije još za vrijeme školovanja, dajući tako rješenje koje prevenira pojavu prakse uskrate skrbi.

Objektivizirajući i dehumanizirajući odnos društva prema ženama potvrđuje se i kroz diskurse o pobačaju u čijem središtu su pojmovi trudnoća, fetus, život, a koji potpuno isključuju ženu i njena prava i time stvaraju prostor za nehumana i nasilna postupanja prema ženama u zdravstvu. Dio takvih pos-

tupanja je tzv. priziv savjesti i nije slučajno da se ova praksa u medicini pojavljuje najčešće u području ženskog reproduktivnog zdravlja. Riječ o širem diskriminirajućem diskursu koji ženu svodi na njenu reproduktivnu ulogu, bilo da je riječ o biološkom ili socijalnom aspektu te uloge, te je afirmacija tzv. priziva savjesti dio šireg napada na ženska prava, ali stvara opasan presedan za napad na ljudska prava u zdravstvu uopće.

Paula Zore (Dubrovnik, 1978.) je feministkinja, profesorica komparativne književnosti i povijesti i aktivistkinja na području ženskih prava posebice nasilja nad ženama. Članica je Feminističkog kolektiva fAKTIV i organizatorica Noćnog marša.

Novi konzervativizam

Arlind Qori

Od zemlje “bez religije” do zemlje s problemom vjerskog fundamentalizma

Iako religija iz više povijesnih i političkih razloga uglavnom nije igrala važnu političku ulogu u Albaniji, posljednjih su godina ideologija antikomunizma i raspad socijalnih instrumenata sekularne države omogućili porast ne samo političke religioznosti, nego i vjerskog fundamentalizma. Popularnost “radikalizma” među socijalno najmarginalnijim dijelovima stanovništva svjedoči o tome da njegova privlačnost dobrim dijelom proizlazi iz razočaranja rezultatima tranzicije.

Početak svibnja sud u Tirani osudio je devetero osoba na zatvorske kazne u trajanju od sedam do sedamnaest godina zbog podrške terorizmu. Okrivljenici su naime bili pripadnici organizacije koja je pomagala slanje boraca samozvanoj “Islamskoj državi” i drugim fundamentalističkim organizacijama u Siriji, no oštre su kazne dovele do zabrinutosti u nekim ljudskopravaškim krugovima. Od 2012. godine više je od stotinu Albanaca sudjelovalo u borbama u Siriji, pa je albanski parlament 2014. promijenio kazneni zakon dodavanjem nekoliko članaka koji propisuju vrlo stroge kazne (do 15 godina zatvora) za osobe koje sudjeluju u stranim ratovima, pomažu i organiziraju slanje ljudi u te ratove i, još problematičnije, koriste društvene mreže u ove svrhe. Neke su se od tih osoba u međuvremenu vratile iz Sirije i pod strogim su nadzorom tajnih službi koje ih smatraju terorističkom prijetnjom.

No kako to da je zemlja poput Albanije, koja je 1967. godine, kao prva i jedina u svijetu, zakonski zabranila vjerske aktivnosti (bez ikakvog kolektivnog prosvjeda) posljednjih godina postala ugrožena vjerskim fanatizmom, i to ne samo islamskim? Kako bismo shvatili rastuću “političku religioznost” u Albaniji, moramo podsjetiti na društveni i povijesni kontekst religije u Albaniji. Naime, stanovništvo Albanije sastoji se od nekoliko vjerskih zajednica, od čega većinu, 59% prema popisu stanovništva iz 2011. godine, čine muslimani (suniti i bektašije, odnosno sufije), dok 10% odnosno 7% pripada katoličkoj odnosno pravoslavnoj crkvi, uz druge vjerske manjine. Albanija je često bila

hvaljena zbog vjerske tolerancije i suživota ljudi različitih vjera. No razlog za taj suživot ne treba tražiti u nekakvoj mističnoj srži albanstva, kao što ponavlja trenutna hegemonijska ideologija, već u međuzavisnosti nekolicine društvenih i povijesnih faktora.

Jedan je od njih činjenica da, iako se izjašnjavaju vjernicima, većina Albanaca nisu praktični vjernici. Također, povijesno gledano, velike monoteističke religije često su u lokalnom kontekstu uključivale mnoga predmonoteistička vjerovanja, blisko povezana s malim, zatvorenim i djelomično plemenskim zajednicama koje su dominirale poviješću Albanije prije socijalizma. Pripadati istom selu ili istoj proširenoj porodici bilo je važnije od pripadnosti konfesiji. S druge strane, intelektualni i politički korijeni albanskog nacionalizma pridonijeli su izgradnji hegemonijske “imaginarnе zajednice” gdje se nacionalnost smatra višom vrijednošću od religijskog identiteta. No najradikalniji napor u gušenju potencijalne vjerske netrpeljivosti proveden je tijekom prisilne (iako samo djelomične) modernizacije u periodu socijalističkog staljinističkog režima, koji je vodio borbu ne samo protiv političkog klerikalizma, već i – ideološki – protiv religijskog pogleda na svijet.

Povratak religije na političku scenu

U ranim 1990-im godinama, unatoč legalizaciji vjerskih aktivnosti i ekspanziji organiziranih religija, Albanija se i dalje mogla pohvaliti snažnim sekularnim civilnim društvom i državnom birokracijom. U prvim godinama nakon socijalizma kler različitih religija bio je na istoj fronti ideološke borbe koja je osuđivala socijalizam, ne samo zbog vjerskih zabrana, nego i u njegovim političkim i kulturalnim aspektima. No, kako su godine prolazile, počele su se pojavljivati međuvjerske netrpeljivosti, posebno među vjerskim intelektualcima. Došlo je do nacionalističke utrke u kojoj su prvenstveno katolički intelektualci nastojali svoju zajednicu predstaviti kao najvatrenije nacionalističku i koji su zastupali shvaćanje da je, kako bi se bilo pravim Albancem, potrebno biti i katolikom, ili barem prijeći na “izvornu” vjeru – onu koja je, navodno, dominirala prije masovnih konverzija na islam tijekom sedamnaestog i osamnaestog stoljeća pod vlašću Osmanskog carstva.

Unatoč tome što su vjerska manjina, smještena uglavnom u sjeverozapadnoj Albaniji, katolici su uspjeli izgraditi kulturnu hegemoniju povezivanjem s ideološkom fokalnom točkom – Europom. Kako bi se postalo pravim Europljanima, i dijelom superiorne civilizacije, trebalo je dijeliti katolički vjerski i politički pogled na svijet. Ova hegemonija bila je utemeljena i na vatrenijem antikomunizmu katolika, pogotovo zbog činjenice da je tijekom staljinističkog režima katolički kler bio najprogonjeniji jer je kolektivno bilo pod sumnjom da predstavlja agente Vatikana i zapadnog imperijalizma. Muslimanska inteligencija konstruirala je alternativni nacionalistički pogled na svijet, pri čemu islam smatraju vjerskom osnovom albanskog nacionalizma. Konverzije na Islam tijekom osmanske vlasti interpretirane su kao zaštita od etničke asimilacije od strane pravoslavnih Srba i Grka.

Muslimanska se zajednica u Albaniji nalazi u zanimljivoj društvenoj poziciji. Unatoč činjenici da čini nadmoćnu većinu, nije uspjela izgraditi kulturnu hegemoniju i još uvijek ju se promatra kao marginaliziranu zajednicu. Za to postoje razlozi, od kojih je jedan tradicionalan – većina onih koji se izjašnjavaju muslimanima jednostavno su agnostici ili ljudi s vrlo površnim vjerskim identitetom. Za njih biti muslimanom znači samo potjecati iz obitelji čiji su preci petkom običavali posjećivati džamije. S druge strane, posljednja su desetljeća pridonijela direktnom i indirektnom podčinjavanju islama. U orijentalističkim terminima, islam se u najboljem slučaju smatra arhaičnom religijom, a u najgorem slučaju se promatra kao izvor terorizma, fanatizma, progona žena i općenitije, antizapadnjaštva. Ovaj ideološki pritisak proizveo je je vrlo zanimljivu vjersku samodefiniciju islama u Albaniji.

Vjerski “radikalizam”

Službeni imami i neki od muslimanskih intelektualaca pridonijeli su konstrukciji definicije albanskog islama kao iznimke – tolerantnog i demokratskog islama, bez ikakvih veza s ostalim muslimanskim zajednicama u svijetu. Zahvaljujući geografskoj izolaciji od većinski muslimanskih zajednica u Turskoj i na Bliskom Istoku, te pripadnosti zapadnoj sferi utjecaja prije 1944. godine odnosno socijalističkom svijetu od 1944. do 1991., bilo je lakše konstruirati sliku drugačije verzije islama. Ipak, unatoč tolerantnom pristupu

muslimanskih vjerskih vođa, radikalna islamska komponenta u porastu je već godinama. Sagrađene su “ilegalne” džamije koje ne priznaje birokracija Albanske muslimanske zajednice, a popularnost “radikala” osobito je snažna u najosiromašenijim regijama Albanije. U gradovima poput Kavaje ili Përrenjasa, iz kojih dolaze neki od organizatora ili boraca za samozvanu “Islamsku državu”, učinci neoliberalne deindustrijalizacije i ekonomske i društvene devastacije osjećaju se dublje.

Ogromna nezaposlenost i rizik društvene anomije doveli su do simpatija mnogih mladih ljudi prema propovijedima radikalnih imama, koji unatoč skrivenoj ali snažnoj stranoj financijskoj potpori, žive skromnim životom, predstavljajući se nekom vrstom religioznih Jakobinaca. To je u potpunoj suprotnosti sa dostojanstvenicima koji upravljaju Albanskom muslimanskom zajednicom, a koje se smatra ne samo korumpiranim u upravljanju važnom vjerskom imovinom i velikom stranom financijskom pomoći, već i servilnima političkim vlastima i stranim predstavnicima kao što je američko veleposlanstvo, pa “fanatični” imami stvaraju prostor za svoju fundamentalističku agendu prozivajući konkurente za izdaju i ideološki konstruirajući buduću utopiju asketske religioznosti i društvene solidarnosti.

Emancipacijska religioznost?

Što sve ovo znači politički? Možemo si pomoći slavnom i prečesto korištenom definicijom fašizma Waltera Benjamina: “Svaki je fašizam svjedočanstvo propale revolucije.” U zemlji u kojoj je radikalna ljevica slaba i uglavnom koncentrirana u Tirani, siromašni i marginalizirani ne vide drugu alternativu za izražavanje svog socijalnog nezadovoljstva osim uključivanja u vjersku politiku kao neku vrstu pervertiranog društvenog protesta. No ono što možemo dodati Benjaminovoj izreci je: ne iskorištavajući taj radikalni socijalni potencijal za emancipacijske politike, radikalna ljevica nenamjerno pridonosi gušenju onog tipa religioznosti koji eventualno nosi emancipacijski potencijal. Preziranje religije same po sebi može biti melodramatična gesta buržujskog pseudoradikalizma, ali je politički potpuno neproduktivna.

Ljevica bi trebala pomoći u aktivaciji ideoloških kontradikcija unutar vjerske

zajednice, kako kritika korumpiranih vjerskih vođa ne bi bila monopolom fundamentalističkih imama ili drugih kvazifašističkih religijskih militantata. Oni koji se uključuju u vjerski fundamentalizam možda i jesu izgubljeni slučaj, no postoji velika skupina siromašnih i autentičnih vjernika te potencijalnih vjerskih aktivista koji mogu dijeliti težnje emancipacijskih politika i socijalističku ekonomsku kritiku. Ideološka klasna borba treba se voditi unutar vjerskih zajednica, a religiozna emancipatorska struja mogla bi biti jedina alternativa korumpiranim “liberalnim” vođama i njihovim fundamentalističkim “fašističkim” izazivačima.

S engleskog prevela **Lahorka Nikolovski**

Arlind Qori je aktivist ljevičarske Organizata Politike u Albaniji. Također predaje na Sveučilištu u Tirani na predmetima poput političke filozofije i kritike ideologije.

Florin Poenaru

Rumunjski “alt-right” i referendum o braku

U gotovo konsenzualnom dogovoru rumunjskih parlamentarnih stranaka da je brak zajednica muškarca i žene koju vrijedi potvrditi Ustavom i referendumom, izolirane glasove koji misle suprotno sve je teže čuti. Odgovor na pitanje zašto je tome tako zahtijeva razumijevanje lokalnog konteksta.

Prijedlog za referendum na temu braka kao Ustavom definirane zajednice muškarca i žene, koji je u posljednje vrijeme tema javnih rasprava u Rumunjskoj, uzrok je sve većoj društvenoj podjeli. Istovremeno pritom postaje afirmacijskom platformom za rumunjsku verziju trampizma i ideologije alternativne desnice¹ popularno poznate kao alt-right. Platforma je ujedno prilika za nevjerovatnu konjunkciju. Iduće točke mogu se regionalnoj publici činiti možda isuviše nacionalno određene da bi bile zanimljive, no njihovo uvezivanje omogućava razumijevanje šire slike, istovremeno ocrtavajući nemoguću misiju pred kojom se nalazi ljevica.

Inicijativu za izmjenu Ustava prvo su predložile konzervativne neoprotetantske grupe sa snažnom socijalnom bazom u Transilvaniji, posebno popularne među urbanim srednjim klasama, ali i sa snažnim dosegom do ruralnih i manje imućnih izbornih jedinica. Javno su poznati kao Koalicija za obitelj (Coaliția pentru Familie, CPF) koja povezuje niz grupa i inicijativa, od lokalnih Župa do NGO-ova. Neoprotetantsku vezu osigurava američko financijsko, ideološko i organizacijsko zaleđe. Na lokalnoj razini, neoprotetantske zajednice uklopljene su u najveću opozicijsku, Nacionalnu liberalnu stranku (PNL). Mnoge vođe liberala dolaze iz neoprotetantskih utvrda i podržavaju Koaliciju za obitelj. No, Liberalna stranka je takva samo u imenu. Nekoliko godina ranije izišli su iz liberalne grupe u Europskom parlamentu

1 Labavo definirana skupina ljudi s ekstremno desnim političkim uvjerenjima koje odbacuju srednjostrujaški konzervativizam u zamjenu za bijeli nacionalizam.

i prešli konzervativcima ne bi li se približili demokršćanima. Sada, pod neo-protestantskim pritiskom stranka više naliči tradicionalnom konzervativizmu američkih Republikanaca prije pojave Donalda Trumpa.

Nacionalni marš normalnosti u cost-benefit analizi

Kad je CPF počeo prikupljati potpise za raspisivanje referendum, Rumunjska pravoslavna crkva osjećala se dužnom priključiti se akciji. Djelomično je to rezultat kompeticije između pravoslavne crkve (RPC) i neoprotestanata, posebno u Transilvaniji, stoga je RPC pokušala inicijativi udariti svoj pečat. U najvećim gradovima organizirali su niz “marševa normalnosti” na čijem čelu su stajali pravoslavni svećenici. Za RPC ovo je bila dobra PR prigoda da popravi ugled narušen, ili, bolje rečeno, urušen brojnim skandalima koji su ih potresali posljednjih godina – od korupcijskih, preko seksualnih, do homoseksualnih – i potvrdi se kao militantni čuvar obiteljskih vrijednosti. To je pak otvorilo priliku konzervativnijim i desnijim “elementima” iz krugova koji pripadaju RPC-u nešto više medijskog i argumentacijskog prostora da se više istkanu u javnosti. Uključivanjem pravoslavne crkve u inicijativu za referendum istovremeno je stvar nadišla granice Transilvanije i proširila se po cijeloj zemlji šireći socijalnu bazu i ulazeći u male siromašne gradove na sjeveru čak do rumunjskog dijela Moldavije i u ruralne dijelove krajnjeg juga Rumunjske, već dovoljno konzervativnih načela. Zahvaljujući logističkoj podršci institucije poput RPC-a prikupljeno je i u parlament poslano više od tri milijuna potpisa (u zemlji od 19,7 milijuna stanovnika). Ranije ove godine, parlament je odobrio zahtjev potvrdivši da su ispunjeni svi preduvjeti za referendum.

No, bez snažne podrške socijaldemokrata koji su najveća pojedinačna stranka u zemlji, i trenutno na vlasti, inicijativa nikad ne bi zapravo uspjela sazvati sam referendum. Paradoksalno, socijaldemokrati su trenutno desnije od PNL-a, posebno kad se radi o socijalnim pitanjima. Vođa stranke, Liviu Dragnea² prikazuje se kao ovdašnji avatar Donalda Trumpa. Kao pravi obožavatelj, platio je prisustvovanje inauguraciji američkog predsjednika. A privrženost iskazuje i kopiranjem Trumpovog oblika konzervativizma, danas “normalnim” dijelom repertoara desnice u SAD-u. Proglasio se pravoslavnim funda-

2 Rumunjski premijer od 29. jula ove godine je Mihai Tudose iz iste stranke.

mentalistom, odbacio obavezna cijepjenja, a vodi i privatni rat protiv Georga Sorosa. Štoviše, cijela stranka, posebno nakon osvajanja posljednjih izbora, vodi desnu političku agendu koja bi se mogla opisati kao svojevrsni miks Ceaușescuovog folklornog nacionalizma i rumunjskog derivata Trumpove politike “America First” (Prvo Amerika), odnosno “ponovnog pretvaranja Rumunjske u veliku zemlju” koja se sastoji u zaštiti zemlje od stranih utjecaja oličenih u kontrašpijunskim agenturama. Dragnea naime uvijek upire prstom u zakrivene strane sile koje onemogućavaju rad državne administracije, i slično Trumpu, obećava “uzvratiti osvetničkim udarcem”. Podrška koju su socijaldemokrati dali referendumu bila je prekretnica zbog njihovog većinskog udjela u parlamentu koji mora izglasati raspisivanje referenduma. U konačnici, zastupnici Socijaldemokratske stranke koji su glasali protiv raspisivanja referenduma činili su tek blijede iznimke. Dragnea je javno zastupao referendum i obećao njegovu provedbu čak, kako je tvrdio, i uz cijenu neminovnog stjecanja neprijatelja u Europi.

Njegova stranka uživa veliku podršku diljem zemlje i u svim društvenim klasama. S obzirom na to, logističke i organizacijske resurse potrebne za mobilizaciju glasača, te uzevši u razmatranje da je ljestvica valjanosti referenduma spuštena s 50+1 posto potrebnih glasova na 30 posto, prolaznost referenduma je vjerojatna opcija. U prilog angažmanu svih resursa govori i jednostavna politička cost-benefit analiza. Prvo imaju šanse preoteti dio glasača PNL-u i time ih značajno oslabiti. Drugo, reafirmacijom tradicionalnih i konzervativnih vrijednosti pojačali bi svoju izbornu bazu. Treće, referendum služi kao dobra distrakcija s katastrofalne situacije u kojoj se nalazi socijaldemokratska vlada (Mihai Tudose već je drugi premijer od izbora održanih u decembru 2016. godine). U konačnici, trend je jasan: kombinacija opisanih čimbenika rasprave i vrijednosti cjelokupnog parlamentarnog političkog spektra pomiču se u desno pri čemu desne ideje zauzimaju sve veći dio javnog prostora, dok se njihovi nositelji međusobno natječu u sve ekstremnije desnim iskazima kako bi se, barem u nijansama, mogli međusobno razlikovati.

Alternativna desnica

Dosadašnjim nabranjima nismo iscrpili sve grupacije koje podržavaju brak kao zajednicu isključivo muškarca i žene. U nedostatku boljeg naziva, ovu se

skupinu počinje nazivati rumunjskom alternativnom desnicom (alt-right). Termin nije u potpunosti neprikladan. Radi se o mreži intelektualaca, svećenika, novinara i istomislećih profesora, slabo povezanih nekom definiranom ili promišljenom ideologijom, i aktivnoj uglavnom na društvenim mrežama. Iako nisu formalno utjelovljeni, neki se međusobno poznaju iz dana kada su sačinjavali neoliberalne i neokonzervativne krugove oko bivšeg predsjednika Traiana Băsescua. U nekoliko važnih aspekata oni se možda svi međusobno čak i neće složiti, no svi dijele nekoliko jezgrenih načela, među kojima se svakako ističu antikomunizam, antiljevičarstvo, antirusizam, anti-politička-korektnost, antihomoseksualnost, anti-manjinska-prava, antifeminizam i drugi antizmi.

Pobjeda Donalda Trumpa i rast alternativne desnice u SAD-u, dala je vjetar u krila njihovim rumunjskim avatarima koji inspiraciju crpe izravno iz američkog alt-righta, i kopiraju njihovu ideologiju, retoriku i taktike. Jedna prominentna figura iz tih krugova čak je napisala eulogiju u duljini romana posvećenu Donaldu Trumpu nakon što je osvojio Bijelu kuću, nakon koje je pozvana da se pridruži PNL-u. Taj čin ostavlja dojam da je moguć ideološki zaokret cijele stranke koja se našla između škripca i nakovnja pritisnuta iznutra neoprotestantskim strujama i izvana konkurencijom koju im predstavlja Socijaldemokratska stranka.

Nedavno buđenje takvih grupa zaista je potaknuto Trumpovom izbornom pobjedom, kao i, dakako, sve većom prisutnošću desnice diljem Europe. Antimuslimanski i antiimigracijski tropi postali su primjerice dijelom uobičajene retorike rumunjske alternativne desnice iako u svojim dnevnim rutinama i lokalnim svakodnevicama pristaše ove ideologije nemaju nikakvih kontakata ni s muslimanima ni s imigrantima. Odnedavno bauk "seksomarksizma" kruži zemljom. Radi se o frazi koju alt-right koristi diljem planete za diskvalifikaciju rodnih i marksističkih filozofija. No, ove lokalne skupine i njihove ideje nisu se pojavile ni od kud. Plodan teren osigurale su prethodne generacije konzervativaca i antikomunističkih intelektualaca koji su od devedesetih na ovamo zagovarale neke ključna mjesta današnjeg diskursa alt-righta. Na primjer, odbacivanje političke korektnosti kao novog oblika staljinizma bio je obavezni folklor tranzicijskih intelektualaca, zajedno s prijezirom prema feminizmu, ljevici i drugim elementima koji bi se mogli tumačiti kao progresivni ili komu-

nistički. Zbog ovih je podudarnosti Trumpova alt-right retorika injektirana neokonzervativnim utjecajima pronašla u Rumunjskoj plodno tlo.

Više od konzervativnog zaokreta

Dvije su se stvari ipak promijenile. Prvo, zagovornici suvremene alternativne desnice otvoreni su i agresivniji od svojih prethodnika i imaju osjećaj vlastite privilegiranosti i svoje pobjede nad drugima. Drugo, za razliku od prethodnih generacija oni su spremniji otvoreno razgovarati o svojoj bjelačkoj muževnosti i superiornosti, i to s ponosom. Ova dva aspekta su mahom, jasno je, američki uvoz, no ovdje poprimaju europocentrički aspekt koji se očituje u osjećaju dužnosti zaštite europske civilizacije koja se tobože nalazi pod neakvim napadom. Pitanje zabrane pobačaja nije pokrenuto. No potreba za kontroliranjem ženskog tijela, i žena općenito je i dalje prisutna. Kako je za vrijeme Ceaușescuoa u Rumunjskoj pobačaj bio ilegalan i dolazio je pod cijenu velike patnje, nasljeđe ove prakse je takvo da onemogućava desnici otvoreno zagovaranje zabrane pobačaja.

Grupacije alternativne desnice koje smo opisali žestoko podupiru referendum, iako su u političkim i društvenim raspravama prisutne samo na internetu. Neki među njima možda zbog bliskosti s neoprotestantskim mrežama, a neki iz osobnih uvjerenja i generalnih anti-LGTB pozicija. Zajednička im je svakako žestoka mržnja prema socijaldemokratima koje se smatra pomladcima komunističke partije. Antikomunizam i ovdje ima svoju funkciju – on sprečava savez između Socijaldemokratske stranke i mreža alternativne desnice, iako su im načela gotovo u potpunosti sukladna.

Referendum podupiru razne opcije političkog spektra: od krajnje desnice, preko centra i liberala do socijaldemokrata. Očrtava nam to jasan i širok konzervativni desničarski zaokret na kojeg je postalo nemoguće samo odmahnuti rukom. Do sada, ono što je ostalo od ljevice poprilično je politički paralizirano cjelokupnom situacijom. Ljevica je, normalno, podupirala organiziranje LGTB zajednice. No, ni te mobilizacije nisu prošle bez kontroverzi i kontradikcija. Kako bi osnažili redove antireferendumske snage pribjegavale su centrističko-liberalnim argumentima koji se svode na zazivanje ljudskih

prava i građanskih sloboda. No, što je još gore, kao pripomoć su angažirali ono što je ostalo od elita starog neoliberalnog civilnog društva iz devedesetih i dvijetisućitih koji su ranije bili u savezništvima s antikomunističkim konzervativnim snagama. Tako, dok tabor konzervativaca raste, ulazeći u sve šire dijelove populacije, pokret otpora je slab, fragmentiran, dezorganiziran i nažalost pomalo neartikuliran. U kontekstu referenduma, njihov će uspjeh biti praktički zanemariv i vjerojatno ograničen na dva ili tri veća grada.

Naslijeđe Ceaușescuovog režima

Van ove suvremene lokalno-globalne konjunkcije, osobno vjerujem da postoji historijsko naslijeđe koje može objasniti trenutno okamenjivanje konzervativnih i alt-right elemenata u rumunjskom društvu pri čemu su borbe oko referenduma tek simptom. Ceaușescu je za ovo objašnjenje ponovno ključna figura. Kao što je opće poznato, njegov je režim – posebno nakon sredine 1970-ih godina – postao izrazito agresivno nacionalistički orijentiran, što je bilo u suprotnosti s većinom susjednih inačica komunizma. No, Ceaușescuovo je društveno uređenje podrazumijevalo odlazak korak dalje i odbacivanje prosvjetiteljske ambicije koji je činio jedan od stupova komunističke ideologije. Razum, znanost, sekularizam su sve bili integralni aspekti zajedničke komunističke jezgre principa, neovisno o njihovim konkretnim realizacijama i političkim formacijama u pojedinačnoj zemlji. Ti su bazični elementi sve češće odsutni iz posljednje dekade rumunjskog komunizma, a zamijenjeni su konzervativnim elementima. Pedagoški nagon komunizma je također izgubio svoju moć. Povijest je mitologizirana, religija je postala ponovno aktualna, društvene znanosti razmontirane su još 70-ih godina 20. st., dok je sam marksizam marginaliziran još 60-ih, a prirodne znanosti prestale su se financirati u mjerama štednje provedenih 80-ih. U Rumunjskoj je komunizam stoga postao vrsta mitološkog mišljenja, pitanje kulta ličnosti, napušten je razum kao centralni element politike i društva. Opozicija režimu je pritom dobila neke progresivno iracionalne mitske i religijske aspekte. Kasne 70. i 80. godine bile su zlatna era joge, orijentalnog spiritualizma, povratka prirodi i pravoslavlju. Takve su prakse još više eksplodirale u godinama tranzicije u kapitalizam.

Da postavimo to drugačije, ono što je danas glavna karakteristika rumunjske situacije rezultat je potpunog iscrpljivanja projekta komunističkog prosvjetiteljstva. Čak i najbljeđa sjećanja na to su ishlapila. Ljudi koji su danas u dobi od 25 do 50 godina, dakle većina aktivne populacije, ili su formirani u kontekstu nacionalizma Ceaușescua ili su u potpunosti propustili doba socijalizma kao društvenog uređenja. Bilo kako bilo, nikad nisu bili izloženi racionalnoj jezgri ranog komunizma. U konjunktiji s drugim uzrocima, ovo naslijeđe predstavlja plodno tlo za procvat još konzervativnijih stavova. I to u temama koje nemaju veze s ovima koje smo pokrili u ovome tekstu. U zemlji koja se ponosila svojim profesionalnim inženjerima i matematičarima, danas postoji sve veći broj ljudi koji smatraju da je Zemlja ravna ploča, da su suvremeni lijekovi, a cjepiva pogotovo, tek prevara te da su razum i znanost ljevičarska urota. Sve to upućuje na mnogo zlokobnije stvari od samog referenduma ili tek generalno prikazivanog konzervativnog zaokreta.

S engleskog prevela **Andrea Milat**

Florin Poenaru doktorirao je na polju socijalne antropologije pr Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti i bio gostujući stipendist Fulbrighta na Sveučilištu City u New Yorku. Radi na pitanjima vezanim uz klasu, postsocijalizam i teorije povijesti. Suurednik je časopisa CriticAtac, osnivač LeftEast-a i redoviti suradnik Biltena. Njegova najnovija knjiga je *Locuri comune: clasă, anti-comunism, stânga*, Tact, 2017.

Žana Coneva

Bugarski anti-antifašizam: povratak u izmišljenu prošlost

Nakon što je prije par godina snimljena serija o “spašenim” bugarskim Židovima za vrijeme Drugog svjetskog rata, sada je najavljen i film koji će bugarskog kolaboracionističkog cara Borisa III predstaviti kao hrabrog državnika koji se suprotstavio nacistima. Ove produkcije samo su dio sve agresivnijih pokušaja da se bugarski povijesni fašizam predstavi kao “zlatno doba” kojem se nakon “komunističke traume” treba vratiti.

Uporni pokušaji da se rehabilitira bugarski režim prije 1944. manifestiraju se u brojnim komemorativnim događajima, izgradnji spomenika i pisanju povijesnih udžbenika. Postoji i nekoliko zakonskih “rješenja” za navodnu nostalgiju za socijalizmom, poput prijedloga da se kriminaliziraju “komunistički simboli”, što se podjednako odnosi na majice s likom Che Guevare i stambene blokove, o čemu smo već pisali. Ovaj proces radi provedbe temeljite čistke ostataka komunizma ne preza ni od rehabilitacije predratnih fašista. Pjesnik Milčo Spasov još je 1990. godine u opozicijskim novinama Demokracija odredio smjer svojim poznatim člankom naslovljenim: “Je li u Bugarskoj bilo fašizma?” U njemu autor daje definiciju fašizma kao jednostranačke diktature koju vodi “politički teoretičar”. A car Boris III, podsjeća Milčov, nikad nije napisao neko teorijsko djelo (poput npr. Mein Kampfa).

Za njega državni udar 1934. koji je doveo do raspuštanja parlamenta nema ništa zajedničko s fašizmom, jer opozicija navodno nije sasvim ugušena, kao ni sloboda štampe. Što je točno bio bugarski režim do 1944. autor ne daje odgovor, osim da je bio “nešto drugo”. To drugo trebalo bi biti benevolentna ustavna monarhija koja čuva svačija prava. No takvu je sliku moguće vidjeti samo ako se ignorira činjenica da je taj režim svoju konsolidaciju dugovao represiji i uništenju komunističke partije te zabrani djelovanja sindikata i stranaka. Slično stvari stoje s antisemitizmom, koji za Spasova u Bugarskoj

praktički nije postojao. Pritom se ponavlja priča o tome da je spašeno oko pedeset tisuća bugarskih Židova i ignorira da ih je barem jedanaest tisuća u sklopu bugarskog doprinosa Holokaustu poslano u nacističke kampove za istrebljenje iz okupiranih teritorija Grčke i Makedonije.¹

Poanta ove neobične reinterpetacije fašizma je tvrdnja da se Bugarska komunistička partija nije mogla boriti protiv fašizma, pa je njezino preuzimanje vlasti nelegitimno. Lažno predstavljanje perioda prije 1944. kao nekog vremena cvjetajuće demokracije dio je priče o “povratku Europi” od koje su nas komunisti navodno odvojili. U toj priči car često igra ulogu “modela demokratskog vodstva”, kako su Borisa III redovito nazivali u spomenutim novinama. Riječ je o istom caru koji je 1935. potvrdio zabranu političke opozicije i uveo sustav koji se u historiografiji naziva “osobnom vladavinom”. U novinama koje se nazivaju Demokracija, nedostatak legitimiteta u narodu ne predstavlja nikakav problem. Za bugarsku liberalnu desnicu popularnost ionako može samo potaknuti optužbe za omraženi “populizam”.

Period restauracije

Antikomunizam se pokazuje kao neka vrsta političke magije, koja autoritarne monarhe pretvara u demokratske vođe, a međuratni fašizam u period liberalne demokracije, spaja nespojive političke režime i filozofije te naposljetku prikazuje aktualni sistem kao vječni i neosporni smjer politike koji je kratkotrajno i nasilno prekinula anomalija komunizma. Bugarska je znači prije 1944. bila “europska demokracija”, ali je zbog komunizma privremeno izmještena iz svog prirodnog geopolitičkog okružja kojemu se sada treba “vratiti”. Kroz ideju “povratka” prikriva se izvorni nedostatak. U tom smislu, historijski revizionizam nije maštovito bulažnjenje nekolicine ekscentričnih antikomunističkih intelektualaca, već ideološka potreba novog režima. Ideja stvarnog “povratka” bugarskom režimu iz perioda prije 1944. teško da bi zvučala privlačno. Stoga povijest logično treba ponovo napisati.

To ponovno pisanje povijesti odvija se doslovno. Jedna nevladina udruga, čiji

¹ Kao saveznica nacističke Njemačke i fašističke Italije, Bugarska je tijekom 1940-ih dobila dopuštenje da okupira dijelove današnje Grčke, Makedonije, Srbije i Rumunjske. op.ur.

je cilj “promovirati suočavanje s komunističkom prošlošću Bugarske koristeći metode povijesnog dijaloga i građanskog obrazovanja”, nedavno je objavila seriju video predavanja i udžbenika o bugarskom komunizmu, koje je financirala jedna američka zaklada u Bugarskoj. Nemoguće je u jednom članku pobrojati brojne promašene interpretacije o životu za vrijeme socijalizma, pa čak i otvorene laži, poput one da su komunisti ubili cara Borisa III nakon 1944., iako je on još godinu ranije umro od srčanog udara. Ima, međutim, dijelova koji su vrlo ilustrativni: “Fraza ‘poraz buržoaske klase’ uz koju se veže period socijalizma znači uništenje povijesno utemeljene hijerarhije u društvu, odnosno položaja i odnosa između društvenih grupa koje se prirodno stvaraju protokom vremena i razvojem bugarskog društva. Komunistički režim razbija prethodno društveno jedinstvo i odnose.” U ovoj slici nenasilnog i harmoničnog predsocijalističkog društva nema naravno mjesta za Holokaust i užase okupacije susjednih teritorija, kao ni brutalnu represiju, mučenje i nestanke domaće opozicije, koji se skrivaju iza ovdje spomenutih “društvenih odnosa”.

No artikuliranje liberalizma kao ideologije “restauracije” i zamišljanje nekakve dugotrajne liberalne tradicije koju je tobože prekinuo komunizam izaziva brojne neugodne situacije. Jedan od nedavnih primjera je rušenje spomenika posvećenog 1300. godišnjici osnutka Bugarske. Radi se o socijalističkoj modernističkoj skulpturi u centru Sofije. Pozivajući se na njegovu navodnu nepopravljivost, gradska uprava je ignorirala prosvjede i demolirala spomenik. Javna je tajna da je glavni motiv za njegovo rušenje bilo skoro preuzimanje predsjedavanja Europskom unijom, za koje se ceremonija treba održati nedaleko od nekadašnje lokacije skulpture. Na inicijativu grupe javnih ličnosti i intelektualaca s desnice, grad će na mjestu ove skulpture podići repliku neoklasicističkog spomenika iz 1934. posvećenog bugarskim vojnicima poginulim u Balkanskim ratovima i Prvom svjetskom ratu koji je srušen u američkom bombardiranju Sofije 1940-ih.

Odustajanje od “demokratskih promjena”

Jedini preostali element tog starog spomenika iz 1934. je figura lava čija je šapa oslonjena na štit na kojem je prikazana karta Velike Bugarske. Gradska uprava sada tog lava planira vratiti na istaknuto mjesto na kojem će ga lakše moći uočiti uzvanici iz Europe. Postoji, međutim, mali problem. Na spome-

nutoj karti su prikazane tzv. “prirodne granice Bugarske”, koje uključuju velike dijelove susjednih zemalja. Lav koji pretendira na teritorije Makedonije, Grčke, Rumunjske i Srbije baš se i ne uklapa u službenu europsku ideologiju koja tobože zagovara mir među članicama, odbija iredentizam, teritorijalne promjene i ekspanzivni nacionalizam. No to nije umanjilo entuzijazam bugarske desnice koja spomenikom iz 1934. želi obilježiti svoje predsjedavanje najprestižnijim klubom razvijenih zemalja svijeta.

Ovo nije prvi pokušaj da se spomenicima rehabilitiraju međuratne političke i vojne figure koje su bile bliske nacističkoj Njemačkoj. Kao što je već pisala američka antropologinja Kristen Ghodsee, spomenik žrtvama komunizma podignut 1999. godine je već rehabilitirao znatan broj članova bugarske vlade i generala koji su ili izravno odgovorni za istrebljenje makedonskih i grčkih Židova u nacističkim logorima (poput ministra unutarnjih poslova Petra Gabrovskog) ili su bili otvoreni simpatizeri nacizma (poput generala Hriste Lukova). Narativ iza “spomenika žrtvama komunizma” dio je sustavnog nastojanja Europske unije da nametne jedno ispravno sjećanje na komunizam, osobito dokumentima kao što je tzv. Praška deklaracija iz 2008. godine. Kako upozorava Ghodsee, intenziviranje ovih pokušaja poklapa se s izbijanjem financijske krize.

No uz globalni strah od moguće nove socijalne pobune, važan faktor zahuktavanja kampanje je i debakl domaće “izvorne” antikomunističke opozicije. Pad svoje popularnosti stara desnica pripisuje problemima s bugarskim mentalitetom koji je zaražen iracionalnim ideologijama poput “populizma” i “nostalgie za komunizmom”. Čak se i aktualni desničarski premijer Bojko Borisov u tom smislu često proziva kao “komunist”. Samozvana autentična desnica, koja samu sebe smatra zaslužnom za promjenu režima 1990., sada se upušta u histerične denuncijacije populizma. Ona žali za propuštenim prilikama da se nasilnim odstranjivanjem riješi komunizma jednom za svagda. Bauk komunizma dakle još uvijek opsjeda bugarsku desnicu. No ako se ta desnica kasnih 1980-ih formalno borila za “demokratske promjene”, danas se čini kako je u ime svoje borbe protiv prošlog sistema potpuno spremna odustati od svake demokracije, kao i povijesne istine.

Žana Coneva je sociologinja sa sjedištem u Sofiji i članica osnivačica KOI: aktivističke istraživačke nevladine organizacije koja se specijalizirala za radikalno izdavaštvo i ljevu politiku.

Vuk Vuković

Protiv modernog sveta

Kreacionizam, antivakcinalni pokret, antievolucionizam, promoviranje ideje o Zemlji kao ravnoj ploči, bizarne teorije zavjere – svi su ti fenomeni postali nezaobilazni dijelovi društvene svakodnevice diljem suvremenog svijeta. Trendovi nisu zaobišli ni Srbiju. U kakvoj su oni međusobnoj vezi, gdje im je društveni izvor i što ih čini održivima?

Prema poslednjim podacima beogradskog Instituta za javno zdravlje Batut, u Srbiji je, od početka oktobra 2017., od malih boginja obolelo 2.035 ljudi, a od komplikacija izazvanih ovom, nekada iskorenjenom bolešću, do sada su umrle tri osobe. To su u Srbiji prvi smrtni slučajevi izazvani ovom bolešću u poslednje dve decenije. Od ukupnog broja obolelih, 94% su nevakcinisane i nepotpuno vakcinisane osobe, ili im je vakcinalni status nepoznat. U domaćoj javnosti se odmah povela rasprava o tome jesu li za ovakav razvoj događaja krivi i “antivakcinaši”, koji su u poslednje vreme sve glasniji, naročito nakon dobijanja podrške nekih javnih ličnosti.

Osnova za pripisivanje odgovornosti “antivakcinalnom pokretu” svakako ima: pad stepena imunizacije u Srbiji vremenski se poklapa sa pojavom i rastućim uticajem ovog pokreta. Prema podacima iz 2016. godine, stepen imunizacije u Srbiji je iznosio 81%, što je znatno ispod nivoa od 95% koji je neophodan za kolektivni imunitet, dok je na teritoriji Beograda samo 65% dece bilo vakcinisano u drugoj godini života. No, ovo je tek deo šireg evropskog trenda: u Rumuniji je nedavna epidemija malih boginja odnela više od 40 života, u Italiji, gde je Bepe Grilo znao da izjavi da “vaccine ubijaju”, broj slučajeva ove bolesti uvećao se šest puta u odnosu na 2016. godinu, dok je u Nemačkoj taj rast bio petostruk.

Financijska pozadina “antivakcinaša”

Šta je – ili ko – iza ovakvih “uspeha” antivakcinalnog pokreta? Njihova prisutnost, upornost, pa i relativna brojnost, ne mogu se pripisati samo rastućem nepoverenju u savremenu medicinu i iskrivljenom i zloupotrebjenom refleksu o prevelikom uticaju velikih farmaceutske kuća – ukoliko nešto nije samo prolazna moda, iza toga najčešće stoji opipljiv materijalni interes. Česte veze i isprepletenost protivnika obavezne vakcinacije i zagovornika “alternativne medicine”, homeopatije, “ruskih lekova” i drugih oblika nadržilekarstva čija efektivnost nije uspešno potvrđena u medicinskim istraživanjima upućuju, iako ne sa potpunom izvesnošću, na to da su upravo ove grupacije ono čemu antivakcinalni refleks duguje svoju relativnu trajnost.

U krajnjoj liniji, u pitanju su i ideološki i finansijski konkurenti zvaničnoj medicini. Tako su, na primer, homeopate vakcinu protiv virusa H1N1 osporavale kao opasnu; u Britaniji je jedna anketa utvrdila da je više od polovine homeopata bilo protiv MMR vakcine; a na našem govornom području je pretragom interneta lako pronaći sajtove koji savetuju kako homeopatijom sprečiti “štetne efekte vakcina” ili zašto se ne treba uopšte vakcinisati, te kako je vakcinacija u suprotnosti sa osnovnim principima homeopatije. Osim toga, nude se i homeopatske vakcine kao alternativa “zvaničnim vakcinama”. Na posletku, Endru Vejkfild, autor ozloglašenog istraživanja o vezi vakcina i autizma, koje je potom sasvim osporeno, čest je gost homeopatskih konferencija i udruženja, iako je zbog fingiranog istraživanja ostao bez licence za rad.

Sa druge strane, ne treba ni sve neuspehe u imunizaciji pripisivati isključivo antivakcinašima – dobar deo njih ima veze sa privatizacijom i neoliberalnim reformama u zdravstvenom sektoru, što se dalo videti na primeru imunološkog zavoda u Zagrebu. U tom smislu, i u Srbiji je antivakcinalni refleks delom odgovor i na pad kvaliteta vakcina i slabljenje domaćih imunoloških kapaciteta – kojima se “veruje” – te njihovu nadoknadu uvozom vakcina, što izaziva nepoverenje. Velika smrtnost poslednje epidemije u Rumuniji u mnogo čemu ima veze sa problemima rumunskog zdravstvenog sistema.

Metode promoviranja “istine”

Još uvek je jako teško izvući bilo kakve sistematičnije zaključke o društvenim obeležjima onih koji odbacuju obaveznu vakcinaciju, jer ozbiljnijih saznanja o tome nema. Međutim, jedna anketa, urađena na uzorku od skoro 5.400 ljudi iz 24 zemlje utvrdila je da demografska obeležja – starost, rod, obrazovanje i političko opredeljenje – nemaju značajnog uticaja na stavove prema vakcinaciji, dok je verovatnoća negativnog stava prema vakcinaciji veća ako postoji i sklonost verovanju u druge “teorije zavere”. To je, zapravo, očigledno i kod nas – u poslednjih nekoliko godina, zajedno sa “antivakcinalnim pokretom”, raste i broj ljudi koji se izjašnjavaju kao pristalice drugih, podjednako neosnovanih teorija, od kreacionizma i odbacivanja evolucije do ozbiljnog uverenja da je Zemlja ravna ploča. I zaista, većina portala i sajtova koji zagovaraju ukidanje obavezne vakcinacije često obiluju tekstovima o drugim teorijama zavere.

Ovi fenomeni, iako u mnogo čemu srodni i slični, ipak su različiti – dok pojava antivakcinaša ima veze sa nepoverenjem u savremenu medicinu i generalnom krizom modernističke paradigme racionalnosti i nauke kao temelja za moralan život u zajednici, ali i sa pojavom “alternativne medicine” kao materijalnog konkurenta, pojava antievolucionih inicijativa i javnih ličnosti koje tvrde da Zemlja nije okrugla je mnogo više politički fenomen povezan sa jačanjem desnice, autoritarizma i, bar u slučaju Srbije, systemske proizvodnje društvene paranoje i straha. Zagovornici kreacionizma u Srbiji aktivni su već nekoliko decenija, i po pravilu dolaze iz krugova bliskih Srpskoj pravoslavnoj crkvi i konzervativnih udruženja.

Tako, na primer, protojerej Lazar Milin, sa Bogoslovskog fakulteta u Beogradu, još 1984. piše apologetsko delo “Naučno opravdanje religije” u kome pokušava da kreacionizam zasnuje na “naučnim” osnovama. Sa druge strane, zagovornici teze o Zemlji kao ploči su čist proizvod interneta da čistiji ne može biti – deluje kao da je cela stvar doslovno presađena iz Sjedinjenih Američkih Država gde već neko vreme postoje takva udruženja. Pre desetak godina, ideja “Flat Earth Society” bila je isključivo predmet podsmeha – danas je vrlo verovatno da je svako na mejl dobio bar neki “materijal” na ovu temu.

Sve to pojačano je važnom ulogom društvenih mreža u informisanju, pri čemu se svi medijski izvori na ovim mrežama interno vrednuju potpuno isto – na beskrajnom skrolu Fejsbuka jedan pored drugog nalaze se tekstovi ozbiljnih medijskih kuća (pretpostavimo za trenutak da se ona najčešće drže principa objektivnog i kvalitetnog novinarstva) i ko zna kakvih portala koji tvrde potpune izmišljotine. Ko može, u toj situaciji, a da nije naročito upućen u dinamiku digitalnih medija, lako proceniti šta je verodostojan izvor? Pokušaj da se ukaže na problematičnost izvora ili neosnovanost iznetih tvrdnji najčešće se završava pozivanjem na “drugačije činjenice”, ne samo u originalnoj režiji Trampove savetnice Kelien Konvej, već i, na primer, dr. Jovane Stojković, predsednice “Građanske inicijative za neobaveznu vakcinaciju” koja doslovno koristi tu frazu u obračunu sa tvrdim naučnim činjenicama.

Kreatori i “kreirani”

Takođe, bizarne pojave poput Jelene Mačić – koja tvrdi da je Zemlja ravna ploča – ili Miroljuba pod-mać-bato Petrovića – koji se bori ne samo protiv vakcina, već i modernog sveta u celini – ne bi bile ni primećene da nije društvenih mreža koje, osim što funkcionišu po principima senzacionalizma, desetostruko pojačavaju i glasove ljudi koji nemaju drugi društveni doprinos osim zagovaranja krajnjih gluposti.

Takve trendove “odozdo” prati i medijska strategija “odozgo”, pa tako u Srbiji najveći, prorežimski tabloidi redovno imaju “saznanja” o “tamnim centrima moći” koji smeraju da nekako prevare Srbe, često na istim stranicama na kojima se reklamiraju “ruski lekari” ili “ruski lekovi” iz domena alternativne medicine, a svega dve-tri reportaže pre tekstova o dobronamernom Milanu Nediću ili eksperimentima na Golom otoku. U tome prednjače, osim najvećih tabloida, i Večernje novosti, čiji je glavni i odgovornik urednik od nedavno Milorad Vučelić, nekadašnji urednik Radiotelevizije Srbije u vreme sukoba na prostoru bivše Jugoslavije. Ne treba zaboraviti ni to da su glavni srpski mediji (Blic, Kurir, Telegraf, Alo) pre samo nekoliko godina bili glavni potpaljivači histerije oko HAARP-a – za čitaoce kojima ta histerija nije poznata ili su je zaboravili, radilo se o navodnom postojanju američkog sistema za upravljanje vremenom kojim su objašnjavana odstupanja od uobičajenih meteoroloških prilika u Srbiji.

Teško je u svemu ovome razdvojiti uzroke i posledice – da li se radi, s jedne strane, o desničarskoj medijskoj agendi koja neprestano proizvodi sumnju u sve, od namera drugih naroda do klimatskih promena, ili o nekoj vrsti autohtone reakcije na modernu i moderni svet, tj. poredak uspostavljen u XX veku i njegove neuspehe i neispunjena obećanja? Sve bizarne teorije ovog tipa podrivaju principe na kojima je dosadašnja društvena praksa bar težila da počiva, ako već i nije počivala – transparentnost odnosa među ljudima i stvarima, racionalnost, nauku kao postulat da se pojave mogu uzročno i proverljivo objasniti i da su ljudi u stanju da kolektivno upravljaju svojom sudbinom. U tome, one neizbežno otkrivaju i stvarno naličje društvene prakse – netransparentne odnose, iracionalnost kapitalizma koji uništava planetu i nemogućnost da se odlučuje o sopstvenom životu. Treba razdvojiti one koji samo izražavaju ovakve stavove i kreatore javnog mnjenja koji takve stavove “pakuju” u bizarne teorije. Prvi se još i mogu pridobiti za istinski racionalan svet – socijalizam – dok su drugi nepovratno vesnici varvarizma.

Vuk Vuković je sociolog iz Beograda. Bio je dio različitih ljevičarskih inicijativa u Srbiji. Njegove se teoretske preokupacije kreću od političke ekonomije javnog sektora do povijesnih odnosa marksizma i liberalizma.